

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію В'ячеслава Олександровича
Іванова «Політика СРСР щодо Фінляндії у 1939-1944 рр. : історіографія»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні
історичні дисципліни

Актуальність дослідження радянсько-фінських воєн 1939-1944 рр. обумовлена насамперед тим, що нагромаджений на сьогодні численний історіографічний доробок потребує систематизації й узагальнення, розв'язання заплутаних питань, з'ясування рівня повноти і достовірності вивчення представленої теми. Крім того, в умовах російської агресії проти України важливого значення набуває аналіз досвіду, перш за все, Зимової війни 1939-1940 рр. під кутом зору співвідношення як військового потенціалу СРСР і Фінляндії, так і витрачених зусиль, і одержаних результатів, як приклад успішної боротьби проти ворога, який за багатьма матеріальними показниками мав перевагу в десятки разів, коли людський чинник виявився сильнішим за потужну на той час техніку. Звідси незаперечна актуальність та наукова новизна дисертації В.О.Іванова.

Відразу зазначимо, що автор мав усі підстави претендувати на власний погляд стосовно досліджуваної проблеми: він опрацював величезну кількість історіографічних джерел: збірники документів і матеріалів, щоденникові записи, мемуарну літературу, узагальнюючі фундаментальні видання та монографії, численні наукові статті, дисертації, частина яких у вітчизняній історіографії залишалася тривалий час незнаною через її недоступність, а всі вони істотно розширили джерельну базу дослідження. Грунтовно укомплектований джерельний комплекс дав змогу забезпечити цілісне розв'язання проблеми, висвітлити шляхи її історіографічного розвитку та зробити обґрутовані висновки.

Своє дослідження В.О.Іванов побудував за проблемно-хронологічним принципом, широко використовуючи одночасно такі дослідницькі методи як історіографічний аналіз і синтез, порівняльний, класифікації джерел та інші, що дало можливість вперше в українській історичній науці детально дослідити рівень відображення відносин між СРСР і Фінляндією в період Другої світової війни в історіографічній думці 1945-2017 рр., проаналізувати їх еволюцію, показати участь українців у розглядуваних подіях, з'ясувати «білі плями» тогочасних відносин між СРСР і Фінляндією в історіографічному викладі, підкреслити недостатньо дослідженні або сфальсифіковані питання зазначененої теми.

У цілому переконливо звучать положення, що доводять наукову новизну праці, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

До позитивних моментів слід також віднести прагнення здобувача полемізувати з існуючими поглядами на досліджувану проблему, окреслену здатність нестандартного підходу до висвітлення низки аспектів зазначеної теми.

Рецензована робота вирізняється чіткістю побудови, спрямованої на максимальну повний виклад у проблемно-хронологічному порядку, науково обґрунтованою постановкою проблеми, глибоким у цілому розкриттям теми. Розгляду її основного змісту присвячено три розділи.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологічні основи дослідження відносин між СРСР і Фінляндією» вперше критично аналізується весь комплекс історичної літератури з вказаної теми. В.О.Іванову вдалося осмислено та критично проаналізувати багатоюший матеріал численних праць, що представляють фінську, радянську, німецьку, англо-американську, російську пострадянську, українську історіографії, автори яких нерідко займають протилежні позиції при розгляді тих чи інших аспектів теми.

Для автора властивий в основному широкий і науково-професійний аналіз історіографії, обґрунтування основних рубежів у її становленні та

розвитку, водночас показ її фрагментарності, недоліків, що підтвердило на загал грунтовне знання дисертантом предмета дослідження, а також творче використання ним новітніх методів наукової праці в галузі історії.

Опонент вважає за необхідне відзначити також належний рівень наукової етики автора в ході аналізу вищевказаної історіографії.

Стосовно методології дослідження, то у розділі переконливо продемонстровано, що воно ґрунтуються на методологічних принципах і методах історіографічного пізнання, які є притаманними для всіх галузей історичної науки, і що, своєю чергою, забезпечило висвітлення розвитку та сутності історіографічних інтерпретацій радянсько-фінських взаємин.

У другому розділі «Історіографія радянсько-фінляндських відносин на початку Другої світової війни» дисертант проаналізував основні напрями і напрацювання Зимової війни, виокремив український аспект радянсько-фінляндських воєн 1939-1944 рр. у новітній історіографії, вказав на зміни у підходах дослідників до вивчення фінсько-радянської війни 1941-1944 рр. Характерно, що тут він прагне до свого особливого бачення раніше відомих фактів, у ряді випадків дає нове трактування тогочасних подій. Загалом немає заперечень стосовно таких узагальнюючих думок дослідника: в історіографічній площині Зимова війна була наслідком суперечностей як з боку Радянського Союзу, так і Фінляндії; фінський та український народи стали жертвами двох тоталітарних режимів, які напризволяще кидали країни Європейського континенту у жахіття і страждання світової війни; масштаби втрат України у Зимовій війні були катастрофічними; в оцінці війни 1941-1944 рр. між Фінляндією та СРСР фінська та англо-американська історіографії, з одного боку, і радянська та російська – з другого, фактично займають протилежні позиції.

У третьому розділі «Радянсько-фінляндські відносини в період завершення участі Фінляндії у Другій світовій війні в інтерпретаціях дослідників» В.О.Іванов набагато ширше і глибше, ніж це було зроблено його попередниками, охарактеризував історіографічний доробок про:

дипломатичну та військову поразку німецько-фінського союзу у війні проти СРСР; вступ Фінляндії у війну проти Третього райху та позицію офіційної Москви; припинення участі Фінляндії у війні проти Радянського Союзу у 1944 р.; допущені численні неточності та нерозглянуті істориками аспекти теми. Домінуючими з них є ті, що після Сталінградської битви політичні кола Фінляндії змушені були шукати порозуміння з країнами антигітлерівської коаліції, а істотне погіршення внутрішньої ситуації в країні, наростання антивоєнного руху спонукали військових взяти владу в свої руки й укласти мир із СРСР і західними союзниками; водночас в існуючій історіографії слабо досліжені якісний, моральний і політичний стан збройних сил Фінляндії, відношення її суспільства до війни з СРСР.

Висновки, зроблені в дисертації, об'єктивні, виважені, аргументовані, а результати дослідження ґрунтовно апробовані.

Отже, В.О.Іванов у представлений до захисту дисертації вперше в українській історіографії комплексно дослідив проблему на широкій джерельній базі. Результати дослідження висвітлені у 29 публікаціях автора. Опублікований автореферат передає зміст та основні висновки дисертаційної роботи.

Водночас є окремі зауваження до рецензованої праці.

Для нас незрозуміло, чому назва другого розділу «Історіографія радянсько-фінляндських відносин на початку Другої світової війни» (підкреслення наше), а у підрозділах 2.2 і 2.3 висвітлюються події аж до 1944 р.

На стор.53-й вказано, що радянський історик-міжнародник П.Севостьянов розкрив у своїй праці, крім іншого, і ставлення США до фінського питання, а президент Ф.Рузвелт у посланні керівникам СРСР 12 жовтня 1939 р. брав під захист ідеї фінського суверенітету. Водночас висновок, зроблений дисертантом, є незрозумілим: «Таким чином, Сполучені Штати Америки негативно сприйняли звістку про напад Радянського Союзу

на Фінляндію, тим самим підтверджуючи колективну думку радянських істориків відносно «імперіалістичної змови країн Заходу проти СРСР».

На стор. 68, характеризуючи праці фінського вченого Тімо Віхавайнена, дисертант пише: «Використовуючи макіавеллістичні принципи, Й.Сталін спромігся розбити Фінляндію (втім не підкорити її) і анексувати частку її території, досягнувши головної мети – відсунувши кордон від Ленінграду на 32 кілометри, захопивши Виборг, Печенгу...». Але справа в тому, що радянсько-фінський кордон проходив за 32 км від Ленінграду ще до Зимової війни. Тобто тут вкрадлась якась неточність. Подібну неточність зустрічаємо і на стор. 67, де читаемо таке: «... саме провал переговорів восени 1939 р. привів до відмови (підкреслення наше) радянського диктатора вирішити проблему з фінами військовим шляхом, а не дипломатичним». Або на с. 69, де написане наступне : «Як і Паасиківі, Таннер вважав в принципі можливим піти назустріч пропозиціям кремлівського керівництва, що прагнуло до зміцнення західних рубежів СРСР на випадок великої війни в Європі, тим паче, що Москва була готова на значні поступки. Консенсус був знайдений і поганий мир закінчився війною». На наш погляд, консенсус якраз і не був знайдений.

Характеризуючи праці радянського історика В.Сіполса, В.Іванов вказав на с. 70 : «В.Я.Сіполс вважав, що аж до 1 вересня 1939 р. Німеччина і західні країни активно складали плани по спільному «хрестовому походу проти більшовизму». Надмірні апетити німецького канцлера стали багато в чому несподіванкою для Франції і Великобританії, вони сподівалися направити нацистів на завоювання Сходу, але зовсім не своїх територій. Проте навіть після окупації Польщі в період «Дивної війни» західні демократії не втрачали надії прийти до взаємоприйнятної угоди з Третім райхом. І тільки Радянський Союз, на думку автора, був оплотом світу (тут, мабуть, невдалий переклад, бо більше підходить термін «оплотом миру») і ратував за створення системи колективної безпеки в Європі». Але з наведеної позиції В.Сіполса не випливає ставлення дисертанта до такого твердження, немає

оцінки того, з яких джерел черпав її російський автор. На нашу думку, для того, щоб встановити вірогідність висновків В.Сіполса, варто було проаналізувати джерельний складник його праць, а в ідеалі також інші чинники, які вплинули на авторську позицію, зокрема методологію його творчості, рівень залежності від політичної та соціальної кон'юнктури (політичного і соціального замовлення) тощо, які могли вплинути на його висновки.

На стор. 81 дисертант зазначає, що у Лондоні 1970 р. вийшов перший том «Історії Другої світової війни», в якому Зимовій війні 1939-1940 рр. було присвячено «декілька сторінок», а автором «цієї глави» був Е.Алтон. Як свідчить список використаних в дисертації джерел і літератури, В.Іванов користувався російським перекладом цієї роботи Е.Алтона, яка, проте, містить не «декілька сторінок», а 34. Водночас дисертант, характеризуючи її дещо поверхово, залишив поза увагою деякі важливі думки автора. Зокрема, останній стверджував, що «зовні позиція й аргументи Сталіна в тогочасному міжнародному становищі були розумними, і якщо би питання стосувалося лише безпеки Ленінграда, можна було, безперечно, виробити якесь рішення, придатне для обох сторін. Але становище ускладнювалося подіями минулоЯ історії ... Жодна зі сторін не була готовою повірити в декларовані мотиви іншої, і основа для чесного компромісного рішення була відсутня» (Алтон Э. «Зимняя война» //От Мюнхена до Токийского залива : Взгляд с Запада на трагические страницы истории Второй мировой войны: Перевод. М., 1992. С.94-95). Далі Е.Алтон писав, що створення маріонеткового уряду на чолі з О.Куусіненом «було найбільшою помилкою», здійсненою кремлівськими очільниками, оскільки цей уряд не отримав жодної підтримки всередині Фінляндії, а, навпаки, продемонструвавши радянські наміри, сприяв згуртуванню і посиленню опору. Помилка, підкреслив він, стала швидко очевидною, але до цього часу радянські лідери уже зв'язали собі руки і змушені були продовжувати політику, що виявилася вельми обтяжливою. Е.Алтон прийшов до висновку, що гіркий досвід радянського вторгнення

посилив переконання фінського уряду і населення країни у ворожості СРСР, і фіни, зрозуміло, стали шукати політичну підтримку скрізь, де її можна було знайти. Це привело до фатального воєнного співробітництва з нацистською Німеччиною та нової війни у червні 1941 р. (Там само. С.99).

Позитивно оцінюючи книгу І.Патриляка та М.Боровика «Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду», як одну з небагатьох, де чітко виділена участь українців у Зимовій війні, В.Іванов, разом з тим, вважає помилковими їхні твердження про те, що тактика Червоної армії в боях з фінами була «досить примітивною» (у рецензованій книзі це звучить так: «Примітивна тактика в лоб») і що «лінія Маннергейма» представляла собою відмінно підготовлені оборонні укріплення, «що, проте, не відповідало дійсності». Насправді, вказує дисертант, сила зовнішніх укріплень на «лінії Маннергейма» до початку військових дій восени 1939 р. сильно застаріла і далеко поступалася своїм аналогам в Західній Європі, як – то «лінія Мажино» та «лінія Зіфріда». Що стосується тактики Червоної армії, то, на його думку, до вступу у війну США (грудень 1941 р.) це була одна з найсильніших і добре озброєних армій світу, розділивши ці лаври до кінця Другої світової війни разом з американською армією (див. с.100).

Дозволимо собі не погодитись із такою думкою В.Іванова. Адже автори згаданої книги на підсилення своєї позиції навели фрагменти спогадів трьох учасників радянсько-фінської війни, які підтверджують їхню правоту і які чомусь обминув здобувач. Крім того, ми відшукали опублікований виступ наркома оборони СРСР С.Тимошенка на нараді з керівним складом ЧА в кінці 1940 р., в якому він, зокрема, підкреслив: «Війна з білофінами виявила всю згубність нашої системи бойової підготовки – проводити заняття на умовності, кабінетним методом. Наші командири і штаби, не маючи практичного досвіду, не вміли по-справжньому організувати зусилля родів військ і тісної їх взаємодії, а головне - не вміли по-справжньому командувати» (Цит. за: Россия и СССР в войнах XX века: статистическое

исследование. М., 2001. С. 195). На нашу думку, якби дисертант ознайомився з цим та іншими документами, то, очевидно, скорегував би свою позицію.

Позитивно характеризуючи науковий доробок М.В.Коваля, В.О.Іванов, разом з тим, вважає помилковим його твердження про те, що фінська армія була краще озброєна і оснащена. На спростування цього він наводить такі дані: проти приблизно 15-ти фінських дивізій виступило 6 загальновійськових армій, ВПС і МВФ загальною чисельністю понад 1 млн чол., у той час як їм протистояло 150-250 тис. фінських солдатів і офіцерів (див. с.92). Однак, дисертант не вказав, звідки взяв ці цифри і чому саме їх вважає достовірними. Адже, наприклад, у згадуваній праці І.Патриляка і В.Боровика на с.68-70 зазначено, що на початок Зимової війни СРСР сконцентрував півмільйонну армію, а фінська армія налічувала тоді майже 300 тисяч осіб, а в січні 1940 р. радянські війська на фінському фронті вже налічували 1млн 300 тис. осіб. Дещо іншу чисельність радянських військ, ніж вказано у дисертації, подано також у статистичному дослідженні «Росія і СРСР у війнах ХХ століття» : на 1 січня 1940 вона складала 550 757 осіб. Очевидно, питання про чисельність військовиків обох сторін під час Зимової війни, зрештою, як і їхні втрати, залишається дискусійним і на це слід було вказати.

На наш погляд, дисертант не звернув достатньо уваги на висвітлення в історичній літературі зворотної сторони війни 1939-1940 рр. : радянських і фінських військовополонених, їх утримання, політичної роботи з ними, військових формувань із них тощо. Цьому, зокрема, присвячена окрема глава другого тому видання «Радянсько-фінляндська війна 1939-1940 рр.», що побачило світ у 2003 р. в Росії.

Кидається у вічі і невідредагованість роботи, неправильні переклади з російської мови на українську, нечіткість висловлених думок. Є й інші дрібні неточності, які, проте, як і наведені вище зауваження, не носять принципового характеру і не можуть вплинути на високий вцілому рівень представленої до захисту дисертації. Рецензована праця В.О.Іванова є

самостійним дослідженням, написана на належних науковому та теоретичному рівнях, містить істотні елементи наукової новизни, відповідає завданням сучасної історичної науки. Це завершена праця, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретну наукову задачу, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент,

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії

імені М.П.Ковальського

Національного університету

«Острозька академія»

B.B. Трофимович

